

Amerikan alymyňyň sowalyňa türkmen halk ertekisinden tapylan jogap

Category: Geň-taňsy wakalar, Kitapcy, Medisina

написано kitapcy | 21 января, 2025

Amerikan alymyňyň sowalyňa türkmen halk ertekisinden tapylan jogap
AMERIKAN ALYMYNYŇ SOWALYNA TÜRKMEN HALK ERTEKISINDEN
TAPYLAN JOGAP

(Gyzykly maglumatlar)

Adamlaryň suwuň astynda ýaşamaga uýgynlaşyp biljekdigine ynanýarmysyňyz, hakyt balyklar ýaly? Ynanaňyzokmy?

Bu hakda, heý, görüp-eşidipmidiňiz? Eşidensiňiz-le, sebäbi meşhur türkmen ertekisi »Ejekejany» bilmeýän barmy näme? Ýadyňyzda bolsa, şol ertekide derýa iteklenen gyz çümüp gidip, suw astynda ýaşap başlaýandyr we ekiz ogul dogurýandyr. Ejekejanyň keýige öwrülen dogany kenara gelende, ol gyz:

»Özüm derýa düýbünde,
Saçym derýa ýüzünde,

Hasan-Hüseýin dyzymda»

– diýip nalyş hem okaýandyr. Ol gyzyň derýa düýbünde çaga ekläp oturuşyny niçik görýäňiz? »Aý ertekidir-dä» diýjeksiňiz. Dogry, erteki. Ýöne welin, amerikaly tebigaty öwreniji, geolog we ýazyjy Aýwen Sandersonyň (30.01.1911-19.02.1973) »Ol ýerdäki täsinlikler» atly kitabynda suw adamlary hakynda aýdanlary gara çyny. Onuň şu aşakdaky setirlerini okap her bir adam muňa aňsat göz ýetirer.»Men köp ýyllardan bäre täsinlikler barada maglumatlar ýygnap ýöremsoň, käbiri barada gürrüň bermegi ýüregime düwdüm. Emma bir zady öňünden aýtmak gerek. Ýagny, adam akylyny haýran galdyrýan şeýle hadysalar hakynda göwün açyp gürrüň berýän adamlar juda seýrek. Çünki keseki adamlar beýle zady käýarym görýärler. Afrikalylar bolsa bu dogrusynda, umuman, dymmaklyga çalyşýarlar.

1932-nji ýylda Britaniýa hökümetiniň günbatar Kemerundaky resmi rezidenti-ilçiden bir dereje pes diplomatik wekil wezipesine N. Klewerli diýen tanşym işläpdi. Şeýle waka barada ilkinji gezek şondan eşidipdim...

Günlerde bir gün Ibibio oblastyndan gelen ýerli polisiýanyň seržanty Klewerliniň Kalabaradaky rezidensiýasyna gelip, käbir obalarda »ýagdaýyň ýaramazlygy», »afrikalylaryň salgyt tölemek islemeýändigini» mälim etdi. Rezident okrug ofiserine derňew geçirmegi tabşyrdy. Ofiser işiniň juda köplügi zerarly bu işi özüniň ýardamçysyna buýurdy. Ol bolsa öz nobatynda kadete (Ýewropadaky köp feodal döwletlerde harby hyzmatdaky ýaş adamlaryň wezipesi) tabşyrdy. Kadet ýerli halkdan bolan seržantyň ýol görkezmeginde ugrady. Bu ýerlerde ýerli halkdan başga her bir adamyň derrew azaşyp gitmegi mümkindi. Olar ahyry gury ýere çykdylar we gür tokaýlykdan ötüp, salgyt tölemedikleriň obasyna geldiler. Emma obada hiç kim ýokdy. Oba gum-guklukdy, hatda seňkildeşip ýören itleriň we eldekileşdirilen maýmynlaryň hem garasy görünmeýärdi. Obada hiç kimiň ýoklugyna haýran bolup, keýpi gaçan kadet bilen seržant başga oba ugradylar. Olar bu ýerden hem adam tapyp bilmediler. Başga iki obada hem şu ýagdaýa duş gelindi. Obalaryň bary adada ýerleşip, töwerek-daşy derýa we köller

gurşalandy. Bu ýerlerde adamlar diňe gaýykda gatnaw edýärdiler. Gaýyklar goýulýan ýerden oba, adanyň ortasyna diňe ýodalar arkaly baryp bolýardy. Ýodalar adany ortasyndan hemme tarapa uzalyp gidýärdi. Bularyň hemmesi gadym zamanlardan bäri bardy.

Kadet obalardan bir adam hem tapyp bilmänsoň, olar gaýyklarda bukulandyr diýip oýlandy. Ol öz adamlaryna gaýyklaryň ýanyna alyp barýan ýodalara duşup her tarapa dargamagy we yz çalmagy buýurdy. Özi bolsa »kanun bozarlary» tapmak üçin gaýykly, adanyň daşyna aýlanyp çykmagy ýüregine düwdi. Gahary gelen seržant adany agdar-dünder etdi. Emma ýekeje adam hem tapyp bilmedi. Şonda ol ýerli halkyň geýmini geýip, şu görnüşde ilaty »gaçmadyk» ýakynrakdaky oba baryp, başgalaryň niräk güm bolandyklaryny sorap bilmeklige synandy. Ýolda oňa boşap galan oba, alys ýoldan gaýdyp gelýän birnäçe adam sataşdy. Ýöne olar bu hadysadan düýbünden bihabardyklaryny aýtdylar. Muňa, elbetde, ynanmak mümkin däldi. Çünki afrikalylar nähili alysdaky we çola adalarda bolsa bolsun, öz dogup ösen obalary bilen tamtam (nagra, deprek) arkaly elmydama habarlaşyp durýardylar. Seržant haýbat atyp başlansoň, ýolagçylar bialaç oba adamlarynyň nirä gidendiklerini aýtmaly boldular. Olar seržantyň öňüne düşüp, çala sudury saýgarylýan ýodajyk bilen ýöräp, köle ýakyn bardylar. Bu ýerde kenar kertdi, ýokardan köl aýdyň görünýärdi, çünki onuň suwy başga kölleriňki ýaly bulanyk bolman, çakdanaşa durudy. Kölüň üstünde bolsa, agaçlar eglişip durdular. Ýolagçylar seržanta kenara baryp köle seretmegi teklip etdiler. Seržant kertden aşak seredende nämeler görendir öýdýäňiz, obanyň ähli ilaty erkek, aýal-gyz, şeýle-de çagalar suwuň düýbünde kert kenara ýaplanyp, gymyldaman, hamala doňdurylan ýaly bolup oturdylar, olaryň ýanlaryndaky sebetlerde bolsa itler we eldeki edilen maýmynlar ýatyrdy.

Seržant ussatlyk bilen hälki ýolagçylary özi bilen oba iki sany işgäriniň garamagynda galdyryldy we kadeti yzyna tirkäp, ýene-de köle tarap gitdi...

Oba adamlaryny takmynan iki metr çuňlukda suw astynda gören kadet, seržanta suw astyna girip, olary oýatmagy buýurdy. Emma

seržant suw astynda oturan adamlary her näçe dürtgöläp-çekelese-de, çeken azaby biderek boldy. Suw astynda çykyşyp duran köklere mäkäm baglanan ýalydylar. Ine, şundan soň kadet derrew öz gaýygyna tarap ylgady we seržanty ýeke galdyryp, özi Kalabara ugrady. Ol gorkusyndan beýle etmändi. Her niçik hem bolsa, tizräk bu ýagdaý bilen öz ýolbaşçylaryny habardar etmekligi makul bilipdi. Kadetiň doklady ýolbaşçylaryna ýarapdyr.

Dokumentlerde bellenişine seretseň, kadet ada okrug başlygynyň kömekçisi we başga-da abraýly wezipedäki adamlar bilen dolanypdyr. Emma bu topar ýetip barýança seržant suw astyndaky adamlary »oýaryp« olardan salgyt ýygnap almaga-da ýetişipdir. Mümkün kadet howlугanlygy üçin, özi gelýänçä suw astyndan çykarman durmagy seržanta buýran däldir ýa-da seržant şeýle buýrugy ýerine ýetiren däldir. Belki-de, ýerli ilat ak bedenli adam adadan daşlaşandan soň, kenarda poliseýiň saklap duran ýoldaşlarynyň signal bermegi bilen suwdan çykandyr.

Meniň Jeffri Gorer diýen dostum bar, meşhur sosiolog, umuman juda ajaýyp adam. Ol maňa şeýle bir wakany aýdyp berdi. Günleriň birinde şol ýerde doglan biri bilen Senegala barypdyr. Ýetmeli menzile ýetenlerinde, ýoldaşy oňa ýerli halkyň bir adaty bilen tanyşdyrmakçydygyny aýdypdyr we ony gaýykly, deňze çykarypdyr.

»Deňizde birnäçe gaýyk suwuň ýüzünde çaýkanyp durdy. Balykçylar ustrisa, deňiz leňneji we başga deňiz jandarlardan doly sebetleri yzly-yzyna gaýyklara ýükleýärdiler. Deňiz astynda bolsa, birnäçe adam arkaýynlyk bilen ustrisalary we deňiz leňneçlerini ýygnaýardylar, soňra ýokardan ýüp bilen sallanyp sebetleri şu zatlar bilen doldurýardylar. Olar özlerini suwuň ýokary ýokary götermezligi üçin aýaklaryna äpet daşlary baglapdyrlar. Balykçylar olaryň her biriniň suw astynda ýarym sagatlap arkaýyn gezip bilýändiklerini aýdýardy».

Jeffriniň bu gürrüňini eşidip, oňa sowaň berdim. Belli zat, meni birinji nobatda olaryň suw astynda uzak wagtlap gezip bilýändikleriniň sebäbi gyzyklandyrdy. Ol:

– Olar nähilidir bir däri-derman ulanýarlar – diýdi. Men şeýle

düşündirişe şübheli seredýärin. Umuman, düşnüksiz we täsin zady »derman« sebäpli diýip düşündirmäge çalyşanlarynda ýeňsäm gatap gidýär. Emma alajym ýok. Başga hili düşündirişi bolmansoň, şu gepiň-ä jany bar diýip oýlanmakdan başga çäre barmy?

Şeýlelikde, suw astynda şunuň ýaly uzak bolmagyň bir täsirde bolmagy mümkin. Emma bu barada geňleşip gören adamlarymyzyň ählisi, esasanam, Gübatar Afrika ilaty düýbünden başga pikirde. Olaryň sözünü diňleseň, bu ýagdaýy gipnoz bilen düşündürmek dogrumyşyn. Adamlaryň suw astynda doňdurylan ýaly bolup oturan halatyny hem gipnoz täsirine syrykdyrýarlar. Umyman, ýeri gelende bir zady belläp geçmegimiz gerek, adamlar adatdan daşary görnen ähli hadysalara ýetik bolmagy başarsalar, olary gipnoz diýen düşünje bilen baglanyşdyrýarlar. Fakihiň (hindi ýoglarynyň) tomaşaçylaryň önünde dirileýin ýere gömlüşi we soňundan sag-aman çykyşy täzelik däl, elbetde, bu hakda örän köp resmi maglumatlar bar. Meselem, menil arhiwimde Britaniýaly baş sany wraçyň şeýle waka dogrusyndaky dokladyndan bir nusga saklanýar. Gowy medisina barlagyndan geçen meksikaly bir adam – asly hindilerden bolsa gerek – 24 sagatlap ýere gömlüp goýuldy. Soňra onuň gabrynyň üstüne iki ýük maşyn laý agdaryldy. Bu täsin waka Godurasyň paýtagtynyň merkezi meýdanynda, uly mähelläniň önünde bolup geçdi.

Doktor Reks Çewertonyň aýdysyça, gömlen adamyň bu wagtky hal ahwalyny, onuň gan damarlarynyň urgusy juda pes, dem alşy çala duýulýanda bolsa, katoptik halat diýip bolmaýar. Katelepsiýa – grek sözi bolup, tutmak diýen manyny aňladýar. Ol gipnotik ukuda roý berýän halat, onda bütin geniň, ýa-da el-aýagyň gatap galýar. Şoňa görä-de adam ýa-da haýwan nähili ýagdaýda ukladylsa şol halda hem wagtlaýynça dem almaýarmy ýa-da peseldýärmikä nämemi, garaz, onuň laýyk bir gije-gündiz gömlüp ýatyp, soňra ýene-de »gabyrdan« sag-aman gideni-hä hak. Eger adam bu agyr işiň hötdesinden gelmegi başaryan suw astynda bolmak ukybyny ele alyp bilmesin?!»

Biz-ä makalany okap görüp, ýazyjynyň aýdanlaryny şübhe astyna aldyk.

Geliň, Aýwen Andersonuň makalasyny analiz etmäge başlamazdan ozal türkmen halkynyň arasynda giňden ýaýran bir ertekini gysgaldyp aýdyp geçeliň.

»Gadym wagtlarda, bir ýurtda garran ak sakgally babalary ogullary daga äkidip taşlap gaýdýan ekenler. Günlerde bir gezek ýaş ýigit garry atasyny arkasyna göterip, daga daşyň üstünde dynç almaga oturupdyr. Ýadawlykdan ýaña gara der bolan ogluny görüp, atasy gülüp goýberipdir. Ogly atasynyň näme üçin gülýändigini soranda ol:

– Birwagtlar men hem patyşanyň buýrugyna görä, atamy daga zyňyp gaýtmak üçin alyp barýarkam, şu daşyň üstünde dynç alyp geçipdim. Emma näme üçindir, şol wagt men özümiň garrap, şeýle hala düşjegim hakda oýlanman ekenim – diýipdir. Ol ýigit bu gepi eşidip, atasyny yzyna alyp gaýdypdyr. Getirip, ony öýlerinde ýaşyryn saklap başlapdyr.

Aradan birnäçe wagt geçipdir. Tomsuň ortasynda ýurduň patyşasy ähli halaýygy dury suwly, çuň kölüň kenaryna ýygnap şeýle jar çekdiripdir:- Şu kölüň düýbünde anyk görnüp duran, içi tylladan doly hum bar, kim-de-kim şony alyp çykyp bilse oňa köp sylag berjek.

Muny eşidip, hakykatdan hem, kölüň düýbünde anyk görnüp duran humy çykarjak bolup, ýigitler yzly-yzyna özüni suwa oklapdyrlar. Emma olaryň hijisi humy çykaryp bilmändir. Sebäbi ýigitler kölüň düýbünden humy agtaryp başlanyndan suw bulanyp, hem gözden ýitýän eken.. Agşam hälki ýigit atasyny naharlaýarka, oňa bu wakany gürrüň beripdir. Garry oglunyň aýdanlaryny eşidip, oňa şeýle sowal beripdir:

– Kölüň kenarynda ullakan agaç ösüp oturanmydyr?

– Hawa.

– Ana, küýze-hum şol agajyň üstünde düňderilgi durandyr. Suwdaky hum bolsa onuň kölegesidir. Şonuň üçinem ony hiç kim suwdan çykaryp bilmez. Ertir sen bar-da, suwa bökmän, agaja çyk, şol ýerden humy taparsyň -diýip, garry ogluna maslahat beripdir.

Garrynyň aýdany dogry çykypdyr...»

Şu ertekini mysal getirmek bilen, biz Aýwen Sandersonyň diýýän

»Suw adamlary» hem kölüň düýbünde däl-de, eýsem agaçlaryň üstünde oturandyr diýmekçi bolýarys. Biziň şu pikirimizi belli bir derejede ýazyjynyň aşakdaky setirleri hem tassyklaýar.

»Olar seržantyň öňüne düşüp, çala sudury saýgarylyp duran ýodajyk bilen ýöräp, köle ýakyn bardylar. Bu ýerde kenar kertdi. Köl ýokardan aýdyň görünýärdi, çünki onuň suwy başga kölleriňki ýaly bulanyk bolman, çakdan aşa durudy. Kölüň üstüne bolsa agaçlar eglişip durdular».

Görşümüz ýaly, kölüň suwy dury, kenarynda hem gür agaçlyk bar. Indi biziň şübhamizi tassyklap biljek ikinji bir fakta üns bereliň.

»Ýolagçylar seržanta: kenara baryp, köle seretmegi teklipe etdiler. Seržant kertden aşak seredip nämeleri görendir öýdýärsiňiz, obanyň ähli ilaty, erkek, aýal-gyz, şeýle-de çagalar suwuň düýbünde kert kenara ýaplanyp gymykdaman, hamana doňdurylan ýaly bolup otyrdylar. Olaryň ýanlaryndaky sebetlerde bolsa itler we eldeki maýmynlar ýatyrdy...»

Näme üçin itler we eldeki maýmynlar hem suw astynda özlerem sebetde? »Suw atyna ýygşyrylan» adamlara haýwanlary ýanyna almak nämä gerek bolduka?

Itleri we maýmynlary obada galdyryp hem bolardy ahyry. Elbetde! Adamlar, hakykatdan-da, suw astynda oturan bolanlarynda, olara haýwanlaryň zelesi ýok. Emma suwda däl-de, biziň çaklaýşymyz ýaly, agaçlaryň üstüne çykyp oturan bolsalar, onda ýagdaý düýbünden başgaça. Itleriň we maýmynlaryň agaçlaryň üstünde oturan adamlara ünsi çekmezligi üçin, iň gowusy, olary ýanynda saklamak. Emma agajyň üstünde itleri nädip saklamaly? Elbetde, sebede salyp. Ýogsam, suw astynda olary sebede salyp saklamagyň näme zerurlygy bar. Adamlaryň ol janawarlary öz ýanlarynda näme üçin saklaýandyklaryny indi biz bilýäris, emma nädip olary dymmaga mejbur edendikleri uly syr bolup galýar. Awtor olaryň suwda oturan halatyny diňe iki sany adam – kadet we seržant görüpdirdiýär. Esasy şaýat bolan seržantyň ýerli polisiýadandygyny göz önünde tutsaň, onuň bu zatlardan habarsyzdygyna hem şübhelenýärsiň.

Onuň ekspedisiýanyň sostawyndaky adamlary obada galdyryp,

kölüň kenaryna diňe kadet bilen gelmegi hem bu şübhäni artdyrýar.

Awtor bu hadysany ýoglaryň edýän işleri bilen deňeşdirip: »Eger-de ýoglar birnäçe sagat gömlüp ýatmagy başaryan bolsalar, näme üçin başga adamlar suw astynda oturmagy endik edip bilmesin?» diýýär. Dogry, adamyň edenini adam hökman başaryar. Ýöne munuň üçin ýeterlik endik etmeli. Emma suw astyndaky itler we maýmynlar şeýle endigi nähili öwrendikäler? Meselem iň ajaýyp ýeri hem şunda. Bir söz bilen jemläp aýtsak, biz suw adamlarynyň şeýle ukybynyň bardygyna ynanamzok. Aýwen Sandersonyň aýdýan »Suw adamlary» bolsa kölde däl-de, agajyň üstünde gizlenendirler. Aýdýanynyň çydygyna awtoryň özi hem bolmansoň, şu gepiň jany bar diýip oýlanmakdan başga çäre barmy?» diýýär.

Belki-de, biziň aýdýanlarymyz, ýagny, türkmen halk ertekisindäki mysal ýazyjynyň agtarýan şol »başga hili düşündirişidir».

Arazbaý ÖRÄÝEW.

«Geçmişden eşidilýän ýaň», Aşgabat »Magaryf» 1992. Geň-taňsy wakalar